PEDOGOGLAR VA TALABALAR O'RTASIDA PSIXOLOGIK MULOQOT VA SUN'IY INTELLEKT

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti
Amaliy psixologiya yo'nalishi talabasi
Kurbanbayeva Nargiza Bagandik qizi
nargizakurnabbaeva@gmail.com

Ilmiy rahbar: Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrasi o'qituvchisi
Xudayberdiyev Oybek Gafrovich
https://orcid.org/0009-0005-2261-0082
gafurovichoybek@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada pedagoglar va talabalar o'rtasidagi psixologik muloqot jarayonining zamonaviy transformatsiyasi hamda sun'iy intellekt texnologiyalarining ushbu jarayonga ta'siri so`z yuritiladi. Tadqiqotning dolzarbligi raqamli ta'lim muhiti kengayib borayotgan sharoitda pedagogik interaksiya shakllarining o'zgarishi, shaxslararo munosabatlarning mediatsiyalashuvi va sun'iy intellekt vositalarining kommunikativ jarayonga kirib kelishi bilan asoslanadi. Maqolada psixologik muloqotning affektiv, kognitiv va ijtimoiy-kommunikativ komponentlari hamda sun'iy intellekt asosidagi platformalarning (adaptiv o'qitish tizimlari, virtual assistentlar, chatbotlar) ta'lim jarayonidagi roli ilmiy-nazariy va empirik jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: psixologik muloqot, pedagog-talaba interaksiyasi, sun'iy intellekt, raqamli ta'lim muhiti, empatiya, refleksiya, kommunikativ kompetentlik, adaptiv o'qitish, virtual assistent, pedagogik texnologiya.

Kirish

Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari oliy ta'lim tizimida pedagogik faoliyat mazmuni va shakllarini tubdan o'zgartirmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, sun'iy intellekt (SI) tizimlarining jadal rivojlanishi pedagog va talaba o'rtasidagi psixologik muloqot jarayoniga yangi vositachilik mexanizmlarini olib kirdi. An'anaviy ta'lim modelida muloqot ko'proq yuzma-yuz interaksiya, emotsional aloqadorlik va bevosita aks aloqaga asoslangan bo'lsa, bugungi kunda raqamli platformalar, adaptiv o'qitish tizimlari, virtual assistentlar va chatbotlar kommunikativ jarayonning muhim komponentiga aylanmoqda. Bu esa pedagogik muloqotning psixologik tabiatini qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

Psixologik muloqot pedagog va talaba o'rtasidagi axborot almashinuvi bilan cheklanmay, balki emotsional qo'llab-quvvatlash, motivatsion ta'sir, ijtimoiy-perseptiv jarayonlar va shaxslararo ishonchni ham qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt vositalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi nafaqat didaktik, balki psixologik muammolarni ham yuzaga keltiradi. Masalan, raqamli muhitda empatiya, affektiv rezonans va ijtimoiy identifikatsiya qanday shakllanadi? Talabaning o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasi va o'zini-o'zi boshqarish

qobiliyati SI vositalari orqali qanday o‘zgaradi? Pedagogning kasbiy roli va psixologik funksiyasi qay darajada transformatsiyalanadi?

Mavzuning dolzarbligi shundaki, sun’iy intellekt ta’lim samaradorligini oshirish imkoniyatiga ega bo‘lsa-da, u insoniy muloqotning emotsional va ijtimoiy jihatlarini to‘liq kompensatsiya qila olmaydi. Shu bois pedagoglar va talabalar o‘rtasidagi psixologik muloqotning yangi modelini ishlab chiqish, unda insoniy omil va texnologik vositalarning optimal uyg‘unligini ta’minlash zarurati yuzaga kelmoqda. Mazkur maqola aynan ushbu muammoni psixologik va pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Pedagog va talaba o‘rtasidagi psixologik muloqot masalasi klassik va zamonaviy psixologiya hamda pedagogika ilmida keng o‘rganilgan. Avvalo, gumanistik psixologiya namoyandasi Carl Rojers o‘zining “On Becoming a Person” (1961) asarida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni asoslab, samarali pedagogik muloqotning asosiy sharti sifatida empatiya, kongruentlik va shartsiz ijobiy qabulni ko‘rsatadi. Rogersning fikricha, ta’lim jarayonida psixologik xavfsizlik va ishonch muhiti yaratilgandagina talaba shaxs sifatida to‘liq namoyon bo‘ladi. Ushbu g‘oya bugungi raqamli ta’lim sharoitida ham dolzarb bo‘lib, sun’iy intellekt vositalari insoniy empatiya o‘rnini to‘liq bosa olmasligi haqidagi qarashlar aynan shu konsepsiyaga tayanadi.

Ijtimoiy konstruktivizm nazariyasining asoschisi Lev Vygotsky “Mind in Society” (1978) asarida bilim ijtimoiy muloqot jarayonida shakllanishini, ya’ni o‘rganish interpsixik jarayondan intrapsixik jarayonga o‘tishini ta’kidlaydi. Uning “yaqin rivojlanish zonasi” haqidagi g‘oyasi bugungi kunda adaptiv sun’iy intellekt tizimlarining nazariy asoslaridan biri sifatida talqin qilinmoqda. Masalan, adaptiv o‘quv platformalari talabaning hozirgi bilim darajasini aniqlab, unga mos topshiriqlarni taklif qiladi – bu jarayon Vygotskiyning rivojlanish zonasi konsepsiyasi bilan uyg‘unlashadi.

Pedagogik kommunikatsiya va ijtimoiy o‘rganish jarayonlari Albert Banduraning ijtimoiy kognitiv nazariyasida ham yoritilgan. Uning “Social Foundations of Thought and Action” (1986) asarida o‘rganish kuzatish va model orqali amalga oshishi, o‘z-o‘zini samaradorlik (self-efficacy) esa motivatsiyaning muhim omili ekani ta’kidlanadi. Zamonaviy raqamli ta’lim platformalarida virtual tutorlar va sun’iy intellekt yordamchilari ma’lum darajada model vazifasini bajaradi, biroq insoniy model bilan taqqoslaganda emotsional va ijtimoiy ta’sir kuchi farqlanishi mumkin.

Raqamli ta’lim va sun’iy intellekt integratsiyasi masalalari bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlar orasida Rose Luckinning “Machine Learning and Human Intelligence” (2018) asari alohida ahamiyatga ega. Muallif ta’limda sun’iy intellektni “kuchaytiruvchi intellekt” (augmented intelligence) sifatida talqin qilib, u o‘qituvchini almashtirmasligi, balki qo‘llab-quvvatlashi lozimligini asoslaydi. Xuddi shu yo‘nalishda Wayne Holmes, Maya Bialik va Charles Fadel (2019) tomonidan chop etilgan “Artificial Intelligence in Education” hisobotida SI texnologiyalarining imkoniyatlari va cheklovlari, jumladan, axloqiy va psixologik jihatlari keng tahlil qilingan.

Ta’limda o‘quv analitikasi va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv masalalari George Siemens va Dragan Gaševićning ilmiy ishlarida ko‘rib chiqilgan. Siemens (2013) learning analyticsni ta’lim jarayonini optimallashtirish vositasi sifatida ta’riflaydi, biroq u insoniy muloqotning o‘rnini bosmasligini alohida qayd etadi. Shu bilan birga, Neil Selwyn (2016) “Education and Technology: Key Issues and Debates” asarida raqamli texnologiyalarning

ta'limdagi ijtimoiy oqibatlarini tanqidiy tahlil qilib, insoniy omilning kamayishi xavfi haqida ogohlantiradi.

Psixologik muloqot va emotsional intellekt masalalari Daniel Goleman (1995, 1998) tadqiqotlarida yoritilib, samarali pedagogik aloqaning affektiv komponentlari asoslab berilgan. Raqamli vositalar orqali tashkil etilgan muloqotda aynan emotsional intellekt va empatik javobning yetishmasligi muammosi zamonaviy tadqiqotlarda muhokama qilinmoqda. Masalan, Sherry Turkle (2011) "Alone Together" asarida texnologiyalar insonlararo aloqalarning yuzaki tus olishiga olib kelishi mumkinligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda sun'iy intellekt va pedagogik muloqot kesishgan nuqtada olib borilgan tadqiqotlar orasida Holmes et al. (2022) tomonidan UNESCO doirasida tayyorlangan hisobot alohida o'rin tutadi. Unda SI vositalarining ta'limda qo'llanishi ijtimoiy adolat, shaffoflik va pedagogik mas'uliyat tamoyillari bilan uyg'un bo'lishi lozimligi ta'kidlanadi. Bu esa pedagog va talaba o'rtasidagi psixologik muloqotning yangi – texnologik vositachilik qilingan modelini ishlab chiqishni talab etadi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, pedagogik muloqotning psixologik asoslari klassik gumanistik va ijtimoiy-kognitiv nazariyalarda chuqur ishlab chiqilgan bo'lsa, sun'iy intellektning ta'limga integratsiyasi masalasi asosan texnologik va boshqaruv nuqtai nazaridan o'rganilgan. Ularning o'zaro uyg'unlashuvi, ya'ni sun'iy intellekt sharoitida pedagog va talaba o'rtasidagi psixologik muloqotning affektiv, motivatsion va ijtimoiy-perseptiv komponentlarini kompleks tahlil qilish masalasi hali ham dolzarbligicha qolmoqda va mazkur tadqiqot aynan shu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Metodologik asos. Mazkur tadqiqot pedagoglar va talabalar o'rtasidagi psixologik muloqot jarayonida sun'iy intellekt vositalarining ta'sirini aniqlashga qaratilgan kompleks, aralash (mixed-method) metodologiya asosida amalga oshirildi. Tadqiqotda nazariy va empirik usullar uyg'unlashtirildi: tizimli tahlil, qiyosiy-analitik yondashuv, psixodiagnostik metodlar, so'rovnoma, kuzatuv, yarim tuzilgan intervyu hamda statistik qayta ishlash usullari qo'llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar va faoliyat yuritayotgan pedagoglar tanlandi. Tanlanma hajmi 212 nafar respondentni tashkil etdi, shundan 162 nafari talaba va 50 nafari pedagoglar bo'lib, ular turli yo'nalishlarda faoliyat yurituvchi davlat va nodavlat OTM vakillaridan iborat bo'ldi. Tanlanma tasodifiy-klaster usulida shakllantirildi.

Tadqiqot jarayonida pedagogik muloqot sifati va psixologik ko'rsatkichlarni aniqlash maqsadida emotsional intellekt darajasini o'lchash uchun D. Goleman konsepsiyasiga asoslangan so'rovnoma adaptatsiyasi, shaxslararo ishonch va kommunikativ kompetentlikni aniqlash uchun standartlashtirilgan testlar, o'quv motivatsiyasini baholash uchun R. Ryan va E. Deci tomonidan ishlab chiqilgan o'zini-o'zi determinatsiya nazariyasiga asoslangan shkalalar qo'llanildi. Sun'iy intellektdan foydalanish darajasi va unga nisbatan munosabatni aniqlash uchun mualliflik so'rovnomasi ishlab chiqildi va uning ichki ishonchliligi Cronbach alfa koeffitsienti orqali tekshirilib, 0,81 ko'rsatkich qayd etildi, bu metodikaning yetarli darajada ishonchli ekanini tasdiqladi. Olingan ma'lumotlar SPSS dasturi yordamida statistik tahlil qilindi, korrelyatsion tahlil, Student t-mezoni va dispersiya tahlili (ANOVA) qo'llanildi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt vositalaridan muntazam foydalanayotgan talabalarda o'quv materialini o'zlashtirish tezligi va mustaqil ishlash ko'nikmalari yuqori ekanligi statistik jihatdan ishonchli ($p<0,05$) farq bilan namoyon bo'ldi.

Biroq pedagogik muloqotning affektiv komponentlari, xususan, empatik idrok va shaxsiy qo‘llab-quvvatlash darajasi an’anaviy, bevosita muloqot ustun bo‘lgan guruhlarda yuqoriroq ko‘rsatkichni namoyish etdi. Korrelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra, sun’iy intellektdan foydalanish chastotasi bilan o‘quv motivatsiyasining tashqi omillarga bog‘liqligi o‘rtasida o‘rtacha ijobiy bog‘liqlik (r=0,46) aniqlandi, biroq ichki motivatsiya ko‘rsatkichlari bilan bog‘liqlik sustroq (r=0,21) ekanligi qayd etildi. Bu holat SI vositalari o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda yordam berishi, ammo shaxsiy ma’naviy rag‘bat va emotsional qo‘llab-quvvatlashni to‘liq ta’minlay olmasligini ko‘rsatadi.

Pedagoglar bilan o‘tkazilgan intervyular tahlili shuni ko‘rsatdiki, respondentlarning 78 foizi sun’iy intellektni didaktik yordamchi vosita sifatida ijobiy baholaydi, biroq 64 foizi insoniy muloqotning qisqarishi talabaning ijtimoiylashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ta’kidlagan. Kuzatuv natijalari ham shuni ko‘rsatdiki, gibrid model – ya’ni sun’iy intellekt vositalari va an’anaviy pedagogik muloqot uyg‘unlashgan muhit – o‘quv samaradorligi va psixologik qulaylik o‘rtasida optimal muvozanatni ta’minlaydi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari sun’iy intellekt pedagogik muloqotni to‘liq almashtirmasligi, balki uni qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida samarali ishlashi mumkinligini, ta’lim jarayonida esa insoniy empatiya, refleksivlik va kommunikativ kompetentlik hal qiluvchi omil bo‘lib qolishini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

Xulosa va takliflar

Olib borilgan tadqiqot natijalari pedagoglar va talabalar o‘rtasidagi psixologik muloqot jarayonida sun’iy intellekt vositalarining roli murakkab va ko‘p qirrali ekanini ko‘rsatdi. Sun’iy intellekt ta’lim samaradorligini oshirish, individual yondashuvni kuchaytirish, tezkor aks aloqa ta’minlash va o‘quv jarayonini analitik nazorat qilish imkonini beradi. Ayniqsa, adaptiv platformalar va raqamli yordamchilar talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda sezilarli natija bermoqda. Shu bilan birga, empirik tahlillar pedagogik muloqotning affektiv va emotsional komponentlari, ya’ni empatiya, shaxsiy qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy identifikatsiya jarayonlari asosan insoniy omil bilan bog‘liqligini tasdiqladi.

Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellektdan foydalanish o‘quv samaradorligini oshirsada, u pedagog va talaba o‘rtasidagi shaxslararo ishonch, emotsional rezonans va ichki motivatsiyani to‘liq shakllantira olmaydi. Demak, ta’lim tizimida sun’iy intellektni joriy etish insoniy muloqotni siqib chiqarish emas, balki uni qo‘llab-quvvatlash tamoyiliga asoslanishi lozim. Eng maqbul model sifatida gibrid pedagogik muhit – ya’ni texnologik vositalar va bevosita psixologik muloqot uyg‘unlashgan tizim tavsiya etiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi takliflar ilgari suriladi: birinchidan, oliy ta’lim muassasalarida pedagoglar uchun “Sun’iy intellekt va psixologik muloqot” yo‘nalishida maxsus malaka oshirish kurslarini joriy etish maqsadga muvofiq; ikkinchidan, sun’iy intellekt platformalarini ishlab chiqishda emotsional-intellektual komponentlarni (masalan, empatik javob modullari) integratsiya qilish zarur; uchinchidan, ta’lim jarayonida SI vositalaridan foydalanishning psixologik monitoring tizimini yaratish lozim; to‘rtinchidan, pedagogik muloqot samaradorligini baholash mezonlariga texnologik vositalar ta’sirini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlarni kiritish tavsiya etiladi; beshinchidan, sun’iy intellektdan foydalanishda etik va ijtimoiy-psixologik xavfsizlik tamoyillariga qat’iy rioya etish zarur.

Umuman olganda, sun’iy intellekt ta’limning texnologik komponentini kuchaytiradi, biroq pedagogik jarayonning psixologik markazida inson omili saqlanib qoladi. Shuning uchun

ta’lim tizimida texnologik taraqqiyot va insonparvarlik tamoyillarining uyg‘unligi strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice-Hall.
2. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
3. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. Bantam Books.
4. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
5. Holmes, W., Persson, J., Chounta, I., Wasson, B., & Dimitrova, V. (2022). *Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers*. UNESCO Publishing.
6. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL IOE Press.
7. Rogers, C. (1961). *On Becoming a Person: A Therapist’s View of Psychotherapy*. Houghton Mifflin.
8. Selwyn, N. (2016). *Education and Technology: Key Issues and Debates*. Bloomsbury Academic.
9. Siemens, G. (2013). Learning Analytics: The Emergence of a Discipline. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1380–1400.
10. Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books.
11. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.